

*А. О. Єпіфанов, д-р екон. наук, проф.,
ректор ДВНЗ “Українська академія банківської справи Національного банку України”*

НОРМИ-ДЕФІНІЦІЇ У БАНКІВСЬКОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ: ОКРЕМІ ТЕОРЕТИКО-ПРИКЛАДНІ ПРОБЛЕМИ

У статті розглянуто окремі теоретико-прикладні проблеми формування понятійного апарату банківського законодавства.

Ключові слова: банк, банківське законодавство, банківська ліцензія, банківське право, банківські рахунки, вклад, норма-дефініція.

Постановка проблеми. Одним із важливих і досить складних завдань банківського права є формування понятійного апарату. В його основі лежить безліч взаємозв'язаних логіко-методологічних процедур, зокрема абстрагування, ідеалізація, індуктивне узагальнення, уявне конструювання, висунення гіпотез тощо. Результатом наукового осмислення і пізнання закономірностей розвитку банківських відносин, своєрідним підсумком наукового пошуку є норми-дефініції банківського законодавства, в яких містяться визначення загальних та спеціальних фінансово-правових понять. Надання визначення поняття дає можливість учасникам банківських відносин вкладати однакове розуміння і уникати подвійності в його тлумаченні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми формування понятійного апарату банківського права і окремі проблемні питання, що стосуються норм-дефініцій у банківському законодавстві, розглядалися у працях Л. К. Воронової, Ю. О. Крохіної, М. П. Кучерявенка, О. А. Музики, О. П. Орлюк, Л. А. Савченко, Н. І. Хімичевої, В. Д. Чернадчука та ін. Проте остаточно ще не вирішено деякі питання, зокрема, про місце норм-дефініцій в системі правових норм.

Невирішені раніше частини проблеми. У банківському законодавстві України, як і в будь-якій іншій галузі законодавства, існує низка проблем щодо визначення понять. В першу чергу, це стосується законодавчих визначень, які не завжди точно розкривають зміст конкретного поняття. Зрозуміло, в межах статті неможливо провести аналіз всіх існуючих проблем, пов'язаних із проблемами правового регулювання банківських відносин і, зокрема, нормами-дефініціями, тому у статті зосереджено увагу на найбільш актуальних із них.

Мета статті – виявлення та аналіз проблем норм-дефініцій у банківському законодавстві України, визначення їх ролі у правовому регулюванні, а також розгляд окремих дискусійних питань, що сприятиме подальшому вдосконаленню банківського законодавства.

Виклад основного матеріалу. У юридичній літературі зустрічається точка зору, згідно з якою норми-дефініції належать до групи спеціалізованих (нетипових, похідних) правових норм, які мають допоміжний характер [1, с. 186]. Однак більш ґрунтовною здається думка про віднесення норм-дефініцій до системи первинних (відправних, установчих) правових норм [2, с. 78]. Норми-дефініції описують правову модель банківського терміна, поняття чи категорії, що, безумовно, становить основу або “фундамент”, на якому надбудовою є регулятивні і охоронні правові норми банківського права. Норми-дефініції не містять правил поведінки, а ніби підключаються до регулятивних і охоронних правових норм, утворюючи з ними єдиний регулятор банківської діяльності. Але, будучи розміщеними, як правило, в загальних положеннях банківського закону, вказують законодавцю на необхідність правового регулювання певних відносин і в подальшому нібито обростають

похідними правовими нормами (регулятивними і охоронними). Так, наприклад, відповідно до ст. 2 Закону України “Про банки і банківську діяльність” неплатоспроможність банку – це неспроможність банку своєчасно та в повному обсязі виконати законні вимоги кредиторів через відсутність коштів або зменшення розміру капіталу банку до суми, що становить менше однієї третини мінімального розміру регулятивного капіталу банку [3]. У наведеній дефініції міститься вказівка на необхідність правової регламентації встановлення наявності у банку таких ознак, сукупність яких є підставою для виникнення відносин неплатоспроможності. До того ж частина норми-дефініції, де вказуються ознаки неплатоспроможності, є аналогом гіпотези регулятивної норми банківського права. Таким чином, норма-дефініція, будучи первинною фінансово-правовою нормою і вказуючи на необхідність правового регулювання, в подальшому правовому регулюванні банківських відносин доповнює регулятивні норми банківського права, розкриває сутність поняття, що міститься у похідній регулятивній правовій нормі, доповнює цю норму і пояснює її окремі положення і навіть містить прототип гіпотези правової норми. Зустрічається і третя точка зору, згідно з якою виділення норм-дефініцій та норм-принципів призводить до змішування елементів норми з самою нормою, а також соціологічної структури з логічною [4, с. 434].

У банківському законодавстві використовуються різні способи формування понятійно-термінологічного апарату. Насамперед, це запозичення понять і термінів, раніше визначених в інших галузях законодавства, в тому значенні, в якому вони в них використовуються. Проте деякі такі поняття, закріплені у банківському законодавстві, мають дещо інше значення, ніж в законодавстві, яке регулює інші сфери суспільних відносин, набуваючи галузевої специфіки, наприклад, ділова репутація, мораторій тощо.

Норми-дефініції у банківському законодавстві повинні виконувати ті ж функції, що і в інших галузях законодавства. Досліджуючи норми-дефініції у фінансовому законодавстві, В. Д. Чернадчук зазначає, що вони виконують юридичну, інформаційну, лінгвістичну, виховну функції [5].

Сутність юридичної функції полягає у тому, що норма-дефініція повинна розкривати зміст правового поняття або терміна. Володіючи поняттям про який-небудь предмет, ми володіємо інформацією про певні властивості і відносини цього предмета, достатні для того, щоб виділити його серед інших предметів і використати це в системі знань. Поняття – форма мислення, що відображає істотні властивості, зв'язки і відносини предметів і явищ. Поняття, будучи формою мислення, включає сукупність ознак, необхідних і достатніх для вказівки або виділення якого-небудь предмета або явища. Проте визначення одних і тих же понять в науці і законодавстві істотно відрізняються, хоча і зустрічаються випадки запозичення законодавчих дефініцій та їх перенесення в науку.

Норма-дефініція доводить до відома, точніше інформує суб'єктів банківських правовідносин про сутність понять і термінів, які використовуються у банківському законодавстві. Вона є теоретичним відображенням цих понять як на рівні загальних закономірностей, так і при формуванні про них загальних уявлень, а також констатує і нормативно закріплює сучасні знання і уявлення про такі поняття, пояснюючи їх сутність. Саме в цьому і проявляється інформаційна (пізнавальна) функція норм-дефініцій. У формуванні норм-дефініцій законодавцю також необхідно враховувати таку обставину. З позиції інформаційного змісту норма-дефініція повинна відповідати вимозі стислості і одночасно бути інформаційно ємкою, що досягається шляхом оптимального поєднання цих двох протилежних вимог.

Під терміном “банк” згідно зі ст. 2 Закону України “Про банки і банківську діяльність” [3] розуміється юридична особа, яка має виключне право на підставі ліцензії Національного банку України здійснювати у сукупності такі операції: 1) залучення у вклади грошових коштів фізичних і юридичних осіб; 2) розміщення зазначених коштів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик; 3) відкриття і ведення банківських рахунків фізичних та юридичних осіб. Розрізнено ці операції мають право здійснювати інші фінансові

установи за умови отримання ліцензії Національного банку України на здійснення окремих банківських операцій. Наявність у юридичної особи статусу банку передбачає встановлення законодавством ряду обмежень в її діяльності порівняно з іншими суб'єктами. Так, банкам забороняється діяльність у сфері матеріального виробництва, торгівлі (за винятком реалізації пам'ятних, ювілейних та інвестиційних монет) та страхування (за винятком виконання функцій страхового посередника), випускати акції на пред'явника, інвестувати кошти в підприємства, статутом яких передбачена повна відповідальність його власників, та інше. Таким чином, законодавче визначення поняття банку містить ознаки, що дозволяють відмежувати його від інших фінансово-кредитних установ.

При формуванні норм-дефініцій законодавцю необхідно використовувати лінгвістичні правила і закони, що дозволить уникнути труднощів, які виникають через неправильне застосування термінів у визначенні. Використання правил опису в конструюванні дефініцій сприяє розробці справжнього опису поняття за допомогою різних слів і словосполучень, пізнанню сутності банківських понять і термінів, а також правильному розумінню описуваного. Разом з тим, у визначенні слід уникати термінів, які самі потребують визначення, хоча це є досить складним завданням. Так, у визначенні поняття “банк” є терміни, які потребують і мають у законі своє визначення, зокрема “банківська ліцензія”, “кошти”, “вклад”, “банківські рахунки”.

Банківська ліцензія – це документ на здійснення банківських операцій, який Національний банк України видає зареєстрованим банкам за умови, що їх діяльність відповідає чинному законодавству України та нормативно-правовим актам Національного банку України. Згідно зі ст. 2 Закону України “Про банки і банківську діяльність” [3] банківська ліцензія – документ, який видається Національним банком України в порядку і на умовах, визначених у цьому законі, на підставі якого банки мають право здійснювати банківську діяльність. Натомість, відповідно до ст. 1 Закону України “Про ліцензування певних видів господарської діяльності” [6] ліцензією є документ державного зразка, який засвідчує право ліцензіата на провадження зазначеного в ньому виду господарської діяльності протягом визначеного строку за умови виконання ліцензійних умов. Таким чином, за основу визначення поняття “банківська ліцензія” взяте визначення поняття “ліцензія”, але з урахуванням специфіки банківської діяльності. Такий стан зумовлений тим, що у банківському законодавстві використовуються як загальноправові, так і галузеві поняття і терміни, запозичені із інших галузей законодавства. Це призводить до того, що залежно від ієрархії у банківському законодавстві можна виділити загальногалузеві, галузеві, інституційні і спеціальні норми-дефініції. На перший погляд уявляється, що між ними повинна бути певна ієрархічність, тобто визначення поняття нижнього ряду не повинно виходити за межі визначення поняття вищого ряду і має деталізувати його стосовно сфери використання. Проте аналіз норм-дефініцій банківського законодавства свідчить про наявність випадків конфліктності (невідповідності) норм, які знаходяться на різних рівнях і навіть на одному, коли законодавець вкладає різний зміст у визначення однакових понять. Наочно це проявляється на прикладі, зокрема, визначення поняття “неплатоспроможність банку”, що міститься у Законі “Про банки і банківську діяльність” та нормативно-правових актах Національного банку України [7].

Терміни “вклад” та “депозит” є синонімами і означають кошти, передані власником (фізичною чи юридичною особою) або третьою особою за дорученням і за рахунок вкладника до банку на зберігання на певних умовах. Вклади (депозити) є джерелом позичкового капіталу банків і використовуються ними для проведення активних операцій з метою отримання прибутку. Залучення вкладів (депозитів) є відповідно до ст. 47 Закону “Про банки і банківську діяльність”, однією з операцій, яка охоплюється поняттям “банківська діяльність” [3].

Законом України “Про банки і банківську діяльність” банківські рахунки визначаються як рахунки, на яких обліковуються власні кошти, вимоги, зобов'язання банку стосовно його

клієнтів і контрагентів, та які дають можливість здійснювати переказ коштів за допомогою банківських платіжних інструментів [3]. Термін “банківські рахунки” охоплює рахунки, які відкриті та ведуться банком для здійснення банківської діяльності, зокрема кореспондентські рахунки у Національному банку та інших банках України і за її межами, банківські рахунки для фізичних та юридичних осіб у гривнях та іноземній валюті. Суб’єктам господарювання, які мають самостійний баланс, рахунки відкриваються для розрахунків за продукцію, виконані роботи, надані послуги, для виплати заробітної плати, сплати податків, зборів та інших обов’язкових платежів, а також інших розрахунків, пов’язаних із фінансовим забезпеченням їх діяльності. Банки мають право відкривати своїм клієнтам вкладні (депозитні), поточні та кореспондентські рахунки. Таким чином, термін “банківські рахунки” є родовим стосовно інших видів термінів, якими є вкладний, поточний та кореспондентський рахунок, де загальне конкретизується у його частину або точніше вид. Вкладний (депозитний) рахунок – рахунок, що відкривається банком клієнту на договірній основі для зберігання коштів, що передаються банку в управління на встановлений строк та під визначений процент (дохід) відповідно до умов договору. Поточний рахунок – рахунок, що відкривається банком клієнту на договірній основі для зберігання коштів і здійснення розрахунково-касових операцій за допомогою платіжних інструментів відповідно до умов договору та вимог законодавства України. Кореспондентський рахунок – рахунок, що відкривається одним банком іншому банку для здійснення міжбанківських переказів.

Проведений аналіз дозволяє виділити напрями дії норм-дефініцій на банківські відносини, в яких розкривається сутність банківських понять, явищ і категорій. Основою положення категорією банківського права і, відповідно, банківського законодавства, є банк, характерні риси якого містяться в його визначенні, яке є відображенням наукових поглядів.

Терміни та поняття банківського права, будучи системоутворюючими поняттями, використовуються у нормативно-правовому регулюванні не лише банківської діяльності, а й в інших сферах фінансової діяльності, зокрема податкової. Прикладом такого застосування є термін “кредит”. Відповідно до ст. 2 Закону України “Про банки і банківську діяльність” банківський кредит – це будь-яке зобов’язання банку надати певну суму грошей, будь-яка гарантія, будь-яке зобов’язання придбати право вимоги боргу, будь-яке продовження строку погашення боргу, яке надано в обмін на зобов’язання боржника щодо повернення заборгованої суми, а також на зобов’язання щодо сплати процентів та інших зборів з такої суми [3]. Інший підхід існує у податковому законодавстві, де використовуються поняття “кредит”, “фінансовий кредит”, “податковий кредит”, “товарний кредит” і т.д. У Законі України “Про оподаткування прибутку підприємств” [8] кредит визначається як засоби і матеріальні цінності, що надаються резидентами або нерезидентами в користування юридичним або фізичним особам на певний термін під проценти. Надані цим законом визначення фінансового, товарного кредиту і кредиту під цінні папери не суперечать приведеному визначенню кредиту. Однак у податковому законодавстві використовується поняття податкового кредиту, яке має свою специфіку і особливості, але і тут різні податкові закони по-різному розкривають його зміст. Так, наприклад, в наведеному законі інвестиційний податковий кредит – це відстрочення сплати податку на прибуток, а згідно з іншими законами це сума, на яку платник податків має право зменшити податкове зобов’язання звітного періоду, або сума (вартість) витрат, понесених платником-резидентом податків у зв’язку з придбанням товарів (робіт, послуг) у резидентів – фізичних або юридичних осіб, на суму яких дозволяється зменшення його річного доходу оподаткування, одержаного у такому звітному періоді у випадках, передбачених законом. Останнє визначення податкового кредиту викликає сумніви, оскільки те, що воно описує, по суті є видом податкової пільги, хоча слід погодитися, що з позиції держави його можна визнати і як податковий кредит. 3

наведеного прикладу видно, що в деяких випадках визначення спеціальних понять істотно відрізняються навіть в межах однієї галузі законодавства.

Висновки. Аналіз окремих проблем формування понятійного апарату свідчить про необхідність проведення лінгвістично-правової уніфікації банківської термінології. При формулюванні нормативних визначень необхідно дотримуватися логічних правил побудови понятійних конструкцій та враховувати як можливість застосування іншої галузевої термінології у банківському законодавстві, так і банківської термінології в інших галузях законодавства. І це свідчить про наявність не лише прямого, а й зворотного зв'язку понятійного апарату в межах цілісної системи права. У статті зроблено спробу розглянути окремі проблеми і визначити напрями їх вирішення, які є поштовхом для подальших наукових досліджень, а окремі пропозиції можуть бути враховані у нормотворчій діяльності.

Список літератури

1. Кучерявенко Н. П. Курс налогового права. В 6 т. Т. 2. Введение в теорию налогового права / Н. П. Кучерявенко. – Харьков : Легас, 2004. – 600 с.
2. Нагребельний В. П. Фінансове право України. Загальна частина : навчальний посібник / В. П. Нагребельний, В. Д. Чернадчук, В. В. Сухонос ; за заг. ред. члена-кор. АПрН України В. П. Нагребельного. – Суми : Університетська книга, 2004. – 320 с.
3. Про банки і банківську діяльність : закон України від 7 грудня 2001 року // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 5–6. – Ст. 30.
4. Венгеров А. Б. Теория государства и права : учебник / А. Б. Венгеров – М. : ИКФ Омега-Л, 2002. – 608 с.
5. Чернадчук В. Д. Норми-дефініції у фінансовому законодавстві: окремі теоретико-прикладні аспекти / В. Д. Чернадчук // Юридична Україна. – 2007. – № 1. – С. 43–49.
6. Про ліцензування певних видів господарської діяльності : [закон України: офіц. текст: станом на 1 червня 2000 року] // Офіційний вісник України. – 2000. – № 27. – Ст. 1109.
7. Положення про застосування Національним банком України заходів впливу за порушення банківського законодавства : постанова Правління Національного банку України від 28 серпня 2001 року № 369 // Офіційний вісник України. – 2001. – № 41. – Ст. 1864.
8. Про оподаткування прибутку підприємств : [закон України: офіц. текст: станом на 22 травня 1997 року] // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 27. – Ст. 181.

Summary

The article contains the complex analysis of theoretical and practical aspects of the definition of the legal relations of the banking.

Отримано 30.07.2008